

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 79-102.

Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme

Digitalization in Non-Formal Religious Education: An Examination of the Digital Services Provided by the German Evangelical Church

Semra Çinemre

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Religious
Education

Trabzon, Turkey

semra.cinemre@trabzon.edu.tr

orcid.org/0000-0002-2924-1129

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ekim/October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Çinemre, Semra. "Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 79-102. <https://doi.org/10.51575/atebe.1016452>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Semra Çinemre**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme*

Öz

İçinde bulunduğumuz çağda dijitalleşmenin olumlu ve olumsuz yönleri ile hayatı tümüyle kuşatmış olması hemen herkesin tecrübe ettiği bir gerçektir. Bu gerçek, dijitalleşme konusunu birçok alan açısından olduğu gibi din, özelde de din eğitimi ve din hizmetleri alanında da ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada dijital çağda din hizmetlerinin dijital platformlara taşınması fikrinin ve bu konuda neler yapılabileceği sorusunun farklı bir ülke örneği üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Çeşitli ülkeler arasında Almanya, din hizmetlerinde dijitalleşme konusunda incelenmeye değer bir örnek olarak görünmektedir. Nitekim Almanya'nın, dijitalleşme alanındaki gelişmeleri, bununla ilişkili toplumsal değişimleri ve dijitalleşmenin günümüz insan hayatında teşkil ettiği yeri yakından takip ettiği ve hizmetlerinin önemli bir kısmını dijital platformlara taşımış olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada konu, Almanya Protestan Kilisesi örneklemini üzerinden incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada doküman incelemesi yolu tercih edilmiştir. Kilise'nin resmi internet sayfasındaki ve sayfada referans verdiği bağlantı adreslerindeki içerikler doküman olarak alınmış ve elde edilen veriler betimsel yolla analiz edilmiştir. Çalışmada Almanya Protestan Kilisesi'nin dijital din hizmetlerinde yeni medyanın birçok aracını kullanmakta olduğu tespit edilmiş olup bunlar; web siteleri, sosyal medya platformları, dijital iletişim platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları, podcastler, sesli kitaplar ve sanal gezi şeklinde sekiz başlıkta tasnif edilmiştir. Kilise'nin bu platformlarda 12 çeşit din hizmeti sunduğu tespit edilmiş olup bunlar da yoğunluklarına göre şu kategorilerde sunulmuştur: Dua hizmetleri (11), İncil okumaları/İncilden kesitler (8), dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler (7), kültür, sanat ve müzik (7), sohbet/söyleşi (7), manevi danışmanlık/rehberlik (4), ibadetlere/ayinlere katılım (3), vaazlar (3), inanç temahı yazılı dini iletiler (1), online kilise kütüphanesi (1), sanal gezi (1), papazlara erişmek/dini-manevi sorular yönelmek (1). Kilisenin yürüttüğü dijital din hizmetlerinde özellikle genç kuşağı yeni bir dil ile, kullandıkları araçlar ve sosyalleştikleri dijital alanlarla kazanma çabası; sıkça yer verilen dua hizmetleri ile kendi dünyasında yalnızlık ve bunalmış yaşayan insanların psikolojik ve manevi açıdan destekleme çabası; insanların dinden, kutsal metinden güç almasının ve maneviyatının yükseltilmesinin sağlanması en dikkat çekici yönleridir. Kilisenin geleneksel din hizmetlerinin yanı sıra kültür, sanat ve müzik, sohbet/söyleşi, sosyal/kültürel/aktüel içerikler kategorilerindeki hizmetleri ile toplumun birçok kesimine geniş bir konu çeşitliliği ile hitap ettiği görülmüştür. Bu tür program formatlarında çoğunlukla günlük hayattan seçilen konular üzerinden bir çeşit örtük müfredatla dine de temas edilmesi, dinin esasında hayatın tümünü kuşattığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir başka boyuttur. Çalışmanın sonunda konu, ülkemiz açısından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmetlerine dönük olarak değerlendirilerek birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Din Hizmetleri, Almanya, Protestan Kilisesi, Dijitalleşme.

Digitalization in Non-Formal Religious Education: An Examination of the Digital Services Provided by the German Evangelical Church

Abstract

It is a reality experienced by almost everyone that digitalization completely encompasses life with its positive and negative aspects. This makes it necessary to examine digitalization in the field of religion, especially in religious education and religious services. Thus, in this paper, it is aimed to examine the idea of transferring religious services to digital platforms and what can be done in this regard through the example of Germany. Germany is a country that follows the developments in the field of digitalization closely, and carries out important studies in this direction. In this study, in which the qualitative research method was adopted, the document review method was preferred and the German Protestant Church

* Bu çalışma, 21-23 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Din ve Medya Sempozyumu'nda "Dijital Çağ, Dijital Din Hizmetleri? - Almanya'da Kilisenin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme" başlıklı bildiri olarak sunulmuştur.

was chosen as the sample. Official website of the Church and the links on the website were taken as documents which were analyzed with descriptive analysis. As a result of the study, it has been determined that the Protestant Church of Germany uses many tools of new media in its digital religious services. These tools were classified and examined under eight headings: Web sites, social media platforms, digital communication platforms, YouTube channels, smartphone applications, podcasts, audiobooks and virtual trips. The Church offers 12 types of religious services on these platforms, and the two most intense services are in the categories of "Prayer services" and "Bible readings/sections from the Bible". Although the two most intensive services offered by the Church are within the scope of traditional religious services, its services appeal to many segments of the society with wide variety of topics in different program formats such as culture, art and music, chat/conversation, social/cultural/actual contents. One of the most striking aspects of the Church's digital religious services is the effort to gain especially the younger generation through digital areas they socialize with. In addition, the effort to support people psychologically and spiritually with prayer services and the holy text is another notable aspect. At the end of the study, it is made an overall evaluation of the services of the Presidency of Religious Affairs and gave general suggestions to improve the services.

Keywords: Religious Education, Non-Formal Religious Education, Religious Services, Germany, Evangelical Church, Digitalization.

Giriş

Dijitalleşme konusu din alanı özelinde, sunduğu fırsatlar bakımından olumlu yönleri ile ele alınacak olursa; öncelikle dünya genelinde henüz 1983 yılından itibaren internet haber dağıtım ağlarında dini sitelerin kurulması ve bazı dini tartışma grupları arasında çeşitli dini konuların tartışılması ile dijitalleşmenin sunduğu imkânlardan yararlanılmaya başlandığı görülmektedir.¹ Süreç içerisinde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak dini inanç, kutsal metin ve ritüeller de zamanla sanal ortama taşınmış, böylece dijital platformlarda sanal mabetler, sanal cemaatler ve sanal ritüellerden söz edilir olmuştur.² Dijitalleşmenin baş döndüren bir hızla ve çeşitli araçlarla çeşitlenerek devam ettiği günümüzde ise bu alandaki gelişmeleri ve toplumsal değişimleri yakından takip eden bazı dini kurum, cemaat ve topluluklar, din hizmetlerinde bu konudaki imkânlardan işlevsel bir şekilde yararlanmaktadır. Almanya Protestan Kilisesi de (*Evangelische Kirche in Deutschland-EKD*)³ bunlardan biridir.

Kilise'nin din hizmetlerinde dijitalleşme konusunu gündemine nasıl aldığı, konuya ilişkin ne tür çalışma ve altyapı hazırlıkları yaptığı, nasıl bir çalışma sistemi olduğu, projeleri nasıl finanse ettiği gibi konulara kısaca bakmak gerekirse; öncelikle konuyu ele alma biçiminde dijital teknolojilerin, insan yaşamının bir parçası haline geldiği temel gerçeği kabul edilmekte ve yeni medyanın, insan hayatındaki rolünü anlamak gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin dünya nüfusunun yarısına doğrudan ulaştığı, nefes kesici bir hızla gerçekleştiği ve uzun vadede toplumları değiştirdiği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Bu noktada Almanya Cumhurbaşkanı'nın; "Dijital devrim olumlu ya da olumsuz yanıtlanacak bir soru değil, gerçekleşiyor ve 19. yüzyılın sanayi devriminden bile daha güçlü, her şeyden önce çok daha hızlı. Hızı nefes kesici."⁴ beyanlarına atıf yapılmaktadır.⁵ İnsanoğlunun daha önce dünyada hiç bu kadar güçlü bilgi

¹ Mehmet Akgül, "Dijitalleşme ve Din", *Marife* 17/2 (2017), 202.

² Ömer Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", *Dijitalleşen Din*, ed. Mete Çamdereli vd. (İstanbul: Köprü Kitapları, 2015), 152; Mehmet Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/57 (2013), 32.

³ Buradan sonra metinde yalnızca "Kilise" ifadesi kullanılacak olup bununla Almanya Protestan Kilisesi kastedilmektedir.

⁴ Der Bundespraesident, "Interview mit dem Nachrichtenmagazin Focus" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁵ Graf Recke Stiftung, "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?" (Erişim 15 Eylül 2021).

araçlarına sahip olmadığı, bugün nüfusun büyük bir kısmının, uzak ve küçük köylerde dahi bir yüzyıl önce dünyanın en güçlü insanlarına göre daha iyi erişim imkânlarına sahip olduğu, 2018 yılı sonunda BM istatistiklerine göre dünya nüfusunun çoğunluğunun internette bulunduğu son noktanın aşıldığı, yaklaşık 4 milyar insanın çevrimiçi olduğu gibi gerçeklerden söz edilmektedir.⁶ Birçok insan için Facebook, WhatsApp, YouTube başta olmak üzere dijital platformların günlük yaşama bir yapı kazandırdığı, insanların dijital ağlarda oldukça zaman harcadıkları, buna karşılık Kilise'nin yaşamın bu alanlarında nadiren bulunduğu belirtilmektedir. Bu noktada da Kilise'nin, insanlara ulaşmak istiyorsa insanların olduğu her yerde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca insanlara ulaşmanın da yanı sıra insanların manevi yaşamlarını dijital alanda da geliştirebilmeleri için Kilise'nin yeniden keşfedilmesi ve yapılandırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷ Bu bağlamda Kilise'nin dijitalleşmeye ilişkin ilk bakış açısının; dijitalleşmenin, hayatın bir parçası haline geldiği, milyonlarca insanın dijital platformlarda bulunduğu ve yaşamla bütünleşen bu alanda Kilise'nin de var olması gerektiği fikrine dayandığı görülmektedir. Ayrıca Kilise'nin dijital değişimin olumlu yönlerini kullanmak noktasında sorumluluğuna da dikkat çekilmektedir.⁸

Dijital platformların kendine has üstün yönlerine de dikkat çekilerek önemli potansiyeller barındırdığı ve Kilise'nin bunu din alanında da kullanması gerektiği belirtilmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu en önemli imkânlar olarak da insanlara esneklik tanınmasından bahsedilmektedir. Günümüzde insanların çeşitli ikamet yerlerinde yaşadıkları, gece ve hafta sonları vardiyalı olarak çalıştıkları ve gündelik yaşamın telaşları içerisinde düzenli kilise etkinlikleri başta olmak üzere fiziki ortamlara katılmakta güçlük çektikleri belirtilmektedir.⁹ Bu bakış açısı korona salgını ile etkileyici bir biçimde netlik kazanmıştır.¹⁰ Nitekim klasik ortamlarda ibadet imkânlarının kısıtlanması gerçeği ile Kilise'nin dijital alanda sunduğu hizmetleri genişlettiği ve hızlandırdığı, insanların da bu konuda rağbeti olduğu görülmüştür.¹¹ Bu konuda Protestan Üst Kilise Konseyi direktörü Stefan Werner, korona krizi kısıtlamalarının kilisede dijitalleşmenin "inanılmaz bir şekilde" hızlanmasına yol açtığını belirterek dijital din hizmetlerinin, yüz yüze bir kilise hizmetine katılmayacak olan insanlara da ulaşabileceğini gösterdiğini vurgulamıştır.¹²

Dijital platformların üstün yönlerinden biri olarak sunduğu özgürlükten de söz edilmektedir. Bu, öncelikle platformların rahat, esnek ve herhangi bir zamana bağlı olmaksızın erişim imkânı sunması ve sunduğu bilgi, iletişim ve etkileşim deneyimleri açısından ele alınmaktadır.¹³ Ancak özgürlük, bunun da ötesinde inancın bireysel tecrübesi bağlamında da konu edilmektedir.¹⁴ Bu noktada da herkes için her metodun uygun olmayabileceği, bu anlamda herkesin kendi inancını bireysel veya topluluk içinde, çevrimiçi veya dışı yaşamının yollarını bulabileceği belirtilmektedir. Kilise işte bu

⁶ Graf Recke Stiftung, "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?".

⁷ OnlineKirche, "OnlineKirche" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁸ Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), *Freiheit digital - Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH 2021), 5; Evangelische Kirche in Deutschland, "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁹ OnlineKirche, "OnlineKirche".

¹⁰ Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), *Freiheit digital*, 11.

¹¹ Evangelische Kirche in Deutschland, "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹² Evangelische Landeskirche in Württemberg, "Digitalisierung in der Landeskirche" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹³ #EKDigital, "Die Evangelische Kirche zur Digitalisierung" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹⁴ Evangelische Landeskirche in Württemberg, "Digitalisierung in der Landeskirche".

noktada çeşitli seçenekler sunarak insanlar için neyin işe yarar olduğunu tespit etmek istediğini dile getirmektedir.¹⁵

Dijital platformların üstün yönlerinden biri olarak ele alınan esneklik ve özgürlük, insanların bu platformlarda kendilerini daha rahat hissetmeleri açısından da ele alınmaktadır. Bu noktada özellikle de gençlerin kendilerini dijital ortamlarda daha rahat hissetmesinden bahsedilmekte, bu anlamda klasik üslup gençleri yeterince çekmediğinden, dijital dilin gençler tarafından daha elverişli bulunmasından nitekim Kilise'nin ve inancın dilinin artık pek çok genç tarafından konuşulmak bir yana anlaşılmadığından söz edilmektedir.¹⁶ Bu noktada -bulgular ve yorumda yer verileceği üzere- gençlerin kendilerini daha rahatça ifade edebilecekleri, mizah ve komedinin de yer aldığı "daha esnek ve rahat" dijital platformların oluşturulduğu görülmektedir. Esasında bu nokta, gençlerin kendilerini ifade etmede daha esnek ve rahat hissetmelerinin yanında klasik din dilinin artık gençlere yeterince hitap edemediği gerçeğine de işaret etmektedir. Geliştirilen bazı dijital platformların, dildeki değişimle artık genç nesillere geleneksel biçimlerde aktarılamayan inançların kaybolmamasını sağlamayı hedeflemesi de bunu göstermektedir.¹⁷ Yine gençler noktasında tespit edilen önemli bir husus, yeni nesil çocuk ve gençlerin geleneksel kalıpların dışında sosyalleşmesidir. Yeni bin yıla girişle birlikte etkileşim kalıpları yeniden tanımlanmakta, topluluklar yeniden yapılandırılmakta, özellikle çocuk ve genç kitle açısından gerçek ve sanal dünya birbirine karışmaktadır. Bu bakımdan genç nesil için dijital platformların ayrı yeri ve önemi olduğu da vurgulanmaktadır. Gençlerin hayatlarını anlamlandıracak desteği gerçek dünyada bulamaması durumu, sanal dünyanın bu bakımdan da işlevselliğine işaret etmektedir. Bu noktada da konu yine dijital platformların gerçek ortamlara göre esnek ve insana rahatlık verebilen yönüne gelmekte, gençler için kendi hayatları, varlıkları, ıstırapları, anlam dünyalarını konuşabilecekleri bu elverişli ortamın önemine dikkat çekilmektedir.¹⁸

Gelinen noktada, Federal Almanya'da din hizmetlerinin dijital ortamlara taşınmasının gerekliliği ve önemi konusunda bir uzlaşma olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür incelemelerinde konunun çoğunlukla fırsat ve imkânlar açısından ele alındığı, konuya ilişkin herhangi bir tartışmalı noktanın olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte bazı açıklamalarda dijital ortamın geleneksel kilise ortamına alternatif olup olmayacağı konusundaki muhtemel soru işaretleri aydınlığa kavuşturulmaktadır. Bu noktada birinin diğerini rakip olarak gördüğü bir anlayışın olmadığı, dijital platformların klasik/yerel kilise yaşamına katılma alternatif değil, bilakis fiziksel topluluğa katılım için köprü olabileceği vurgulanmaktadır.¹⁹

Kilise'nin din hizmetlerinde dijitalleşme konusuna ilişkin yaklaşımını ana hatlarıyla sunduktan sonra dijital din hizmetlerine ilişkin çalışma, altyapı ve finansman konularında işleyişin nasıl olduğuna kısaca yer vermek gerekirse; öncelikle Almanya Protestan Kilisesi'nin, 20 bağımsız Lutheran, Kalvinist ve Birleşik bölgesel kiliseden oluşan bir topluluk olduğunu belirtmek gerekir. Kilise; resmi, en üst makam olup teşkilat yapısında daha alt seviyelerde eyaletler, ilçeler ve cemaatler bulunmaktadır. Dijitalleşme konusuna

¹⁵ OnlineKirche, "OnlineKirche".

¹⁶ Yeet, "Unsere Creator:innen" (Erişim 9 Eylül 2021).

¹⁷ Yeet, "Unsere Creator:innen".

¹⁸ Valburga Schmiedt-Streck, "Internetseelsorge mit Jugendlichen", *Wege zum Menschen*, 58 (2006), 517-530.

¹⁹ Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, "Digitalisierung gemeinsam gestalten" (Erişim 13 Eylül 2021); Gottkontakt, "Innehalten im Selfie-Universum" (Erişim 17 Eylül 2021).

ilişkin çalışmalarında 10 eyalet bölge kilisesinin²⁰ süreci bağımsız bir şekilde yürüttüğü görülmektedir. Bu anlamda her bölgede dijitalleşmeye ilişkin çalışma gruplarının oluşturulduğu, birtakım toplantıların düzenlendiği, yol haritalarının çizildiği ve stratejilerin belirlendiği tespit edilmiştir. Bu altyapı çalışmalarını takiben her bölgenin dijital din hizmetlerine ilişkin projeler geliştirdiği ve çeşitli hizmetler sunduğu görülmüştür. Bölgelerin bağımsız çalışmalarının yanı sıra belirtilmesi gereken bir husus da; Almanya'daki kiliselerin, hizmetlerini çok sayıda kilise derneği/birliği aracılığıyla ve çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde yürütmesidir. Bu anlamda dijital hizmetlerin sunumunda gerek eyaletten eyalete gerekse bir eyaletin kendi içinde de hizmet sağlayıcılar bakımından bir çeşitlilik, iş birliği ve iç içelik söz konusudur. Almanya'nın farklı eyaletlerinde ve birçok şehrinde çok sayıda derneğin/birliğin/kilise topluluğunun zengin bir içerikte hizmet çeşitliliği sunması bir bakıma bu duruma dayanmaktadır. Dijital projelerin finansmanı ise *Dijital İnovasyon Fonu* tarafından sağlanmaktadır. Fon, dijital projeleri gerçekleştirmede toplulukları, kurumları ve gönüllüleri desteklemektedir. Bunun yanı sıra incelenen web sayfalarının birçoğunda "bağış" menüsünün yer aldığı görülmüştür. Bu anlamda hizmetlerin bağışlarla da takviye edildiği anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla, Federal Almanya'da Kilise tarafından dijital din hizmetleri oldukça önemli görülmekte ve bu konuda ülkenin kendine has işleyiş yapısı gereği birtakım projeler geliştirilmekte ve çeşitli din hizmetleri sunulmaktadır. Din hizmetlerinde dijitalleşmenin korona salgını öncesinde de önemsendiği görülmektedir. Bu konuda örneğin, bağımsız çalışan eyaletler özelinde bakıldığında Bavyera Kilise bölgesinde henüz 2011 yılında din hizmetleri için internet stratejisinin belirlendiği,²¹ takip eden yıllarda diğer bölgelerde de konuyla ilgilendiği tespit edilmiştir. Kilise de merkez teşkilat yapılanmasında dijitalleşmeye ilişkin 2017 yılında "Çevrimiçi Kilise" (*OnlineKirche*) isimli bir proje geliştirmiş ve proje beş yıllığına kabul edilmiştir. Bu projenin amacının kiliseyi yeniden keşfetmek, yapılandırmak ve deneyimlemek olduğu belirtilmektedir.²² Yine Kilise merkez teşkilatının 2018²³, 2019²⁴ ve 2020²⁵ yıllarında dijitalleşmeye ilişkin birtakım araştırmalar ve toplantılar düzenlediği görülmüştür. Şüphesiz bu çalışmalar Kilise'nin dijital din hizmetlerine yön ve hız vermektedir. Bunun yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi korona salgını ile birlikte dijital din hizmetlerinin önemi daha da netlik kazanmış ve bu konudaki çalışmalar hızlandırılmıştır.

Konuya ilişkin bu teorik çerçeveden anlaşılacağı üzere Almanya Protestan Kilisesi dijital din hizmetlerinde incelenmeye değer bir örnektir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada dijital çağda din hizmetlerinin de dijital platformlara taşınması fikrinin ve bu konuda neler yapılabileceğinin Almanya örneği üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel problemi ise şu şekilde belirlenmiştir: "Almanya'da Kilise, hangi dijital platformları kullanarak ne tür din hizmetleri yürütmektedir?" Literatürde bu konuda hali hazırda herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda özgün ve aktüel

²⁰ Evangelische Kirche in Deutschland, "Projekte in den Landeskirchen" (Erişim 14 Eylül 2021).

²¹ Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, "Digitalisierung gemeinsam gestalten".

²² OnlineKirche, "OnlineKirche".

²³ Evangelische Kirche in Deutschland, "Zwischenfazit des Frankfurter Digital-Workshops" (Erişim 16 Eylül 2021).

²⁴ Evangelische Kirche in Deutschland, "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement".

²⁵ Evangelische Kirche in Deutschland, "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise".

bir değere sahip olan çalışmanın, ortaya koyduğu sonuçlarla literatüre katkı sunması beklenmektedir.

1. Yöntem

Bu makale, nitel araştırma yaklaşımlarından doküman analizi yöntemi ile hazırlanmıştır. Doküman analizi, bir veri toplama aracı olmasının yanı sıra bağımsız bir nitel araştırma yöntemi olarak da kabul edilmektedir.²⁶ Bunun yanı sıra tek başına bir araştırma yöntemi olabildiği gibi, diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı olarak da işlev görebilmektedir. Doküman analizinde çeşitli yazılı kaynakların yanı sıra film, video ve fotoğraf gibi görsel ve dijital materyaller de incelenebilmektedir.²⁷ Bu makalede, örneklem olarak seçilen Almanya Protestan Kilisesi'nin resmi internet sayfası ve bu sayfada referans verdiği bağlantı adreslerinde konuya ilişkin yer alan yazılı, görsel, etkileşimli vb. türde tüm içerikler doküman olarak alınmıştır. Protestan Kilisesi'nin hizmetlerini resmi internet sayfalarında ve referans verdiği diğer bağlantı adreslerinde oldukça detaylı bir şekilde sunması, araştırma sürecinde veri çeşitliliği elde edilmesine imkân sağlamıştır.

Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda elde edilen veriler, betimsel analiz ve içerik analizi ile yorumlanmıştır.²⁸ Bu çalışmada, elde edilen veriler betimsel yolla analiz edilmiştir. Çalışmanın betimsel analiz kriterlerini oluşturmak üzere araştırma probleminden yola çıkılarak sosyal medya platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları gibi belli başlı dijital platformlar çalışmanın başlangıcında kategori olarak alınmıştır. Veri toplama süreci boyunca sesli kitaplar, podcastler gibi yeni tespit edilen dijital platformlar da kategori sistemine dâhil edilmiştir. Böylece elde edilmiş olan sekiz çeşit dijital platformda Kilise'nin hizmetleri, içerikle ilgili detaylara girilmeksizin ana hatlarıyla incelenerek sunulan din hizmetinin neliği tespit edilmiştir. Bu analiz tüm dijital platformlar için yapılmış olup neticede toplam 12 çeşit din hizmeti elde edilmiştir. Son düzenlemede ise bulgular önce, belirlenen bu dijital platform ve din hizmeti kategorilerine göre tablolştırılmış, ardından dijital platform kategorisine göre sunularak yorumlanmıştır.

Çalışma, Almanya'da Protestan Kilisesi'nin dijitalleşme çalışmaları ile sınırlıdır. Ancak Almanya Protestan Kilisesi, 20 bağımsız kiliseden oluşan bir topluluktur. Her bir topluluk, dijitalleşme çalışmalarını bağımsız yürüttüğü için din hizmetlerine ilişkin çok sayıda dijitalleşme projesi bulunmaktadır. Bu anlamda Protestan Kilisesi'ne bağlı daha fazla sayıda da dijital din hizmeti olabilir. Ancak çalışma bu noktada da Kilise'nin resmi internet sayfasında yer verdiği içerikler ve referans verdiği bağlantı adresleri ile sınırlıdır. Ayrıca çalışma, "dijital din hizmetleri"ne odaklanmış olduğundan geleneksel medya araçları olan TV ve radyo hizmetleri çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

2. Bulgular ve Yorum

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Kilise, fiziki ortamlarda sunduğu birçok din hizmetini yeni medyanın çeşitli araçları ile dijital platformlara da taşımıştır. Burada

²⁶ Bu konudaki tartışmaları ve konuyla ilgili referans verilen çeşitli kaynakları incelemek için bk. Ramazan Sak vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 240-241.

²⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008), 39, 189.

²⁸ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 224-227.

öncelikle; dijital platform, sayfanın/uygulamanın adı ve sunulan dijital din hizmetleri bir bütün olarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Detaylarına göre Kilise’nin sunduğu dijital din hizmetleri

Dijital Platform	Sayfanın/Uygulamanın Adı ²⁹	Sunulan Dijital Din Hizmeti
Web siteleri	OnlineKirche (Çevrimiçi Kilise)	Dua hizmetleri Papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek İbadetlere/ayinlere katılım
	Amen.de (Dua platformu)	Dua hizmetleri
	Beten-Online (Çevrimiçi dua)	Dua hizmetleri
	Coronagebet (Korona duası)	Dua hizmetleri
	Gottkontakt (Tanrı ile temas)	Dua hizmetleri
	Der Predigt-Slam bei evangelisch.de (İlham veren kısa vaazlar)	Vaazlar
	Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	Die Evangelischen Akademien in Deutschland (Almanya Protestan akademileri)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	Archion (Dijital Protestan kilise kütüphanesi)	Online kilise kütüphanesi
	Eliport (Protestan edebiyat portalı)	Kültür, sanat ve müzik
Sosyal medya platformları	Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi-Facebook, Instagram, Twitter)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	evangelisch.de (Protestan Kilisesi-Instagram, Facebook)	Dua hizmetleri Vaazlar İncil okumaları/İncil’den kesitler
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise-Facebook)	Sohbet/söyleşi Kültür, sanat ve müzik
	Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı-Instagram, Facebook)	İnanç temalı yazılı dini iletiler
	Corona-Gebetsgruppe (Korona dua grupları-Facebook)	Dua hizmetleri
	Amen.de (Dua platformu-Twitter, Facebook)	Dua hizmetleri
	Twaudes, Twomplet (Dua sayfaları-Twitter)	Dua hizmetleri

²⁹ Burada ilgili sayfanın/uygulamanın asıl adı yazılmış, parantez içinde ise uygun Türkçe karşılığına yer verilmiştir.

Dijital iletişim platformları	Bibellese- und Bibelhörprojekt (WhatsApp İncil okuma projesi)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	Brot & Liebe (Zoom ayini)	İbadetlere/ayinlere katılım	
	Onlineberatung (Mail/e-posta manevi danışmanlığı)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Onlineberatung (Sohbet/chat manevi danışmanlığı)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise e-posta yoluyla dua hizmeti)	Dua hizmetleri	
YouTube kanalları	Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Kirchemitkindern-digital (Çocuklarla Kilise Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Tatsächlich Pastor (Aslında Papaz Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg (Lübeck-Lauenburg Kilise Bölgesi Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler Vaazlar	
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise Kanalı)	İbadetlere/ayinlere katılım	
Akıllı telefon uygulamaları	Kirchen-App (Ülke geneli kiliseler uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
	Die-Bibel.de App (İncil uygulaması)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	KonApp (İncil uygulaması)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	KrisenKompass (Kriz pusulası manevi bakım uygulaması)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Die App XRCS-(Exercise) (Ruh bakım uygulaması)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Praybox.net (Dua uygulaması)	Dua hizmetleri	
	Die Kulturkirchen-App (Kültürel kiliseler uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
	Cantico (Şarkı uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
Podcastler (Platformlar)	Glück auf und Halleluja (İyi şanslar ve selamlar)	Sohbet/söyleşi	
	Spotify #HimmelimKopf (Kafandaki cennet)	Sohbet/söyleşi	
	Apple Podcasts Breaker	Irgendwas dazwischen (Arada bir şeyler)	Sohbet/söyleşi
	Overcast	Bibel als Podcast (İncil podcasti)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	Pocket Casts	Tatort Bibel Evangelisch (İncil ceza davaları)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	RadioPublic	7 Tage 1 Song (7 gün - 1 şarkı)	Kültür, sanat ve müzik
	Podigee	Der Kinderbibelpodcast (Çocuklar için İncil podcasti)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	Deezer	Flüsterfragen (Fısıltı soruları)	Sohbet/söyleşi
	Amazon Music	Netztheologen (Ağ ilahiyatçıları)	Sohbet/söyleşi
	Pinterest		
	anchor.fm		
Podimo			

iTunes	Frischetheke (Taze tezgah)	Sohbet/söyleşi
Sesli kitaplar	Hörbücher (Görme engelliler için sesli kitaplar)	Kültür, sanat ve müzik
	Audiobibel (Sesli İncil)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
Sanal gezi	kirche-entdecken.de (Kilise keşfetme)	Sanal gezi

Tablo 1’de görüldüğü üzere Kilise, sunduğu dijital din hizmetlerinde yeni medyanın birçok aracını kullanmakta olup bunlar; web siteleri, sosyal medya platformları, dijital iletişim platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları, podcastler, sesli kitaplar ve sanal gezi olarak sekiz başlıkta tasnif edilmiştir. Kilise’nin bu platformlarda 12 çeşit din hizmeti sunduğu tespit edilmiş olup bunlar yoğunluklarına göre şu şekildedir: Dua hizmetleri (11), İncil okumaları/İncil’den kesitler (8), dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler (7), kültür, sanat ve müzik (7), sohbet/söyleşi (7), manevi danışmanlık/rehberlik (4), ibadetlere/ayinlere katılım (3), vaazlar (3), inanç temalı yazılı dini iletiler (1), online kilise kütüphanesi (1), sanal gezi (1), papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek (1). Kilisenin sunduğu bu din hizmetleri bir bütün olarak sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Din hizmetlerinde bu dijital platformların nasıl kullanıldığı, platform ismine göre; işlevleri, sunduğu din hizmeti ve imkânlar, temel özellikleri ve hedef kitlesi gibi detaylar da dâhil edilerek en yaygın kullanılan dijital platformdan sınırlı kullanımlara doğru alt başlıklarda ana hatlarıyla betimlenecektir.

2.1. Web Siteleri

OnlineKirche (Çevrimiçi Kilise):³⁰ Kilise, bu sayfada manevi hayatı internette de görünür ve mümkün kılmayı hedeflediklerini belirterek bu düşünce ile yeni formatlar denediklerini, eski yapıları sorguladıklarını ve uygun cevaplar aradıklarını dile getirmiştir. Çevrimiçi Kilise sayfasında yer verilen ana menüler şunlardır: “Sorular” (inançla, İncil’le ve Çevrimiçi Kilise ile ilgili birtakım açıklayıcı bilgiler), “Dua etmek”, “Konuşmak” ve “Kutlamak”. Sundukları hizmetleri göstermesi bakımından menülerin içine biraz bakmak gerekirse; “Dua Etmek” menüsünde sunulan birkaç hizmet görülmektedir. Bunlardan birinde dua isteği bir form aracılığıyla sayfaya gönderilebilmektedir. “Ne hakkında endişeleniyorsun? Neden ötürü acı çekiyorsun? Çevrimiçi bir kilise olarak endişeleriniz için düzenli olarak dua ediyoruz.” ifadelerine yer verilmekte ve dua talebini aldıkları kimseyi düzenli olarak dua ettikleri dua listesine ekleyecekleri belirtilmektedir. Bu noktada, kişileri sıkıntılı durumlarında desteklemek ve kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamak amaçları dikkat çekmektedir. Bir başka dua hizmeti de paylaşılan dua takvimidir. Birer haftalık paylaşılan takvimde ilgili hafta aralığı için çeşitli dualar yer almaktadır. Örneğin 5-11 Eylül 2021 tarihleri arasında 06.09 yaz tatilinden sonra okulun başlaması ve 20 yıl önce 11.09 tarihinde ABD’de terör saldırısı; 19-25 Eylül 2021 tarihleri arasında da 20.09. *Dünya Çocuk Günü* ve 21.09 *Uluslararası Barış Günü* münasebetiyle dualar paylaşılmıştır.³¹

Çevrimiçi Kilise’nin dua dışında sunduğu dijital hizmetler de “Konuşmak” menüsünde yer alan çevrimiçi papaz ve pastoral iletişimidir. Burada öncelikle insanların

³⁰ OnlineKirche, “Wer sind wir?” (Erişim 8 Eylül 2021).

³¹ Dua konusunda farklı içeriklere de yer verilmiş olup bu çalışmanın kapsam sınırlılığı itibarıyla bu kadarına yer vermekle iktifa edilmiştir.

konuşmaya ve manevi rehberliğe ihtiyaç duyabildiğinden bahsedilerek iletişim halinde olmanın önemi ve Çevrimiçi Kilise olarak iletişimle insanları desteklemek istedikleri üzerinde durulmaktadır. Ancak çevrimiçi papaz kısmında ve pastoral iletişim kısmındaki ofiste henüz görevli bir papaz olmadığı için bu hizmetin sağlanamadığı belirtilmektedir. Yine de bunun yerine iki papazla e-posta yoluyla iletişime geçilebileceği belirtilerek e-posta adresleri paylaşılmıştır.

Çevrimiçi Kilise'nin sunduğu bir dijital hizmet de "Kutlamak"tır. Burada da Hıristiyanların kutlama yapmayı sevdiğini belirttikleri belirtilerek "Her Pazar kilise hizmetlerini kutluyoruz. Arada da ibadetleri kutlayabilir, yaşamı kutlayabilir ve böylece günlük yaşamı bir tatile dönüştürebilirsiniz. Özel bir zamanda özel bir yerde olamıyorsanız ve çevrimiçi ortamda gerçek insanlarla parti yapmanın diğer yolları için size uygun esnek bir şekilde kullanabileceğiniz seçenekler sunuyoruz. Ve her halükarda Tanrı'nın sizinle birlikte kutlamak için şahsen orada olduğuna inanıyoruz!" denilmektedir. Bir başka kutlama seçeneği olarak Volkenroda Manastırı'nda her iş günü öğlen 12'de (Pazartesi-Cumartesi) öğle ayinine çevrimiçi katılım mümkündür. Çevrimiçi katılım imkânı olmayanlar kayıtlı videoları daha sonra izleyebilmektedir. Böylece Çevrimiçi Kilise, insanlara gerek Pazar günleri gerekse hafta içi kilise ortamına çevrimiçi dâhil olarak kutlama imkânı sunmaktadır.

Amen.de (Dua Platformu):³² İnsanların birbirleri için dua ettikleri büyük bir çevrimiçi bir dua ağıdır. Buraya insanlar dua taleplerini girebilmektedir. "İsteğinizi girin - isimsiz ve kayıt olmadan! Dualarımız onu Tanrı'ya ulaştıracaktır." denilmektedir. Sayfada açılan alana herhangi bir kişisel veri girmeden sıkıntı durumları yazılmaktadır. Ayrıca "Endişeniz belirli bir günde, belirli bir olay (örneğin bir sınav) etrafında mı dönüyor?" ifadesiyle duanın belli bir zamanı olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. Bunun yanı sıra "Mutluluğu paylaş" menüsünden daha önce dua talebi olan kişiler durumlarına ilişkin güncelleme yapıp mutluluklarını paylaşabilmektedir. Örneğin son paylaşımlardan biri şu şekildedir: "Bugüne kadar benim için bu kadar sadakatle ve cesaretle dua eden ve etmeye devam eden tüm duacılarıma teşekkür etmek istiyorum. Siz en iyisiniz! Dualarınızdan beri korkular gitti! Bir mucize oldu! Çok teşekkür ederim! :)) Nadine". Ayrıca sayfada bu güne kadar 4.117.144 duanın yer aldığı ve en son kaç dakika önce hangi kullanıcı adının dua girdiği gibi aktif bir paylaşım akışı vardır. Bu da hem platformun büyük bir birliktelik ruhu oluşturduğunu göstermekte hem de yeni kullanıcıları platforma katılmaya teşvik etmektedir.

Beten-Online (Çevrimiçi dua):³³ Duaya yönelik detaylı bir web sayfasıdır. Duanın sadece umutsuz durumlarda değil, her zaman insana yardımcı olacağını belirten bu sayfada bazen farklı dillerde, farklı vesilelerle, çeşitli durumlar ve yaşam koşulları için başvurulabilecek dua önerileri sunulmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlar tarafından yüzyıllardır söylenen meşhur dualar da burada derlenmiştir. Sayfada gün içinde sabah, akşam, nimet için, yemek için vs. çeşitli dualar yer almakta olup ilgili duaya tıklanarak erişilebilmektedir. Bunun yanı sıra çocuklar, genç yetişkinler, kadınlar, erkekler, acı çekenler, hastalık, ölüm ve keder gibi farklı kişi veya durumlara yönelik de dualar yer almaktadır. Ayrıca farklı dillerde dua içerikleri de bulunmaktadır.

Coronagebet (Korona duası):³⁴ "Yalnız değilsin!" sloganıyla hizmet veren bir dua platformudur. Hastalar, işi olanlar, ekonomik zorluk tehdidi altında olanlar, çaresizler,

³² Amen.de, "Was brennt dir auf dem Herzen?" (Erişim 18 Eylül 2021).

³³ Beten-Online, "Gebet suchen" (Erişim 18 Eylül 2021).

³⁴ Coronagebet, "Du bist nicht allein!" (Erişim 10 Eylül 2021).

vefat edenler vb. için dua edilmektedir. Dua isteğini göndermek isteyenler için e-posta adresi paylaşılmıştır. Sayfa, adında korona ifadesini taşımaktadır. Bu noktada “Korona krizinin sonuna kadar dua. Yalnız değilsin! Şu anda 3 kişi seninle birlikte dua ediyor.” ifadeleri ile insanlara özellikle salgın döneminde yalnız olmadıkları hissettirilmeye ve bunalımlarında kendilerine dua ile destek sunulmaya çalışılmaktadır.

Gottkontakt (Tanrı ile temas):³⁵ İncil’den “... Çünkü Tanrı hiçbirimizden uzak değil.” referansını slogan olarak kullanan genel anlamda dua ve ibadetle ilgili bilgilere detaylıca yer veren bir web sayfasıdır. Sayfada “Nasıl dua/ibadet ederim?”, “Kendi kendine dua”, “Dualar” gibi ana menülerin altında detaylı alt menüler yer almaktadır. Bazı menülerde online duanın nasıl yapılacağına ilişkin açıklama ve yönlendirmeler de bulunmaktadır.

Der Predigt-Slam bei evangelisch.de (İlham veren kısa vaazlar):³⁶ evangelisch.de web sitesinde *Predigt-Slam* ismiyle tam bir ayın veya uzun bir vaaz havasında olmayan kimselere yönelik haftalık sözler, okuma veya vaaz metinleri, haftalık şarkı veya haftalık mezmurdan ilham alan kısa bir manevi dürtüler niteliğinde içerikler sunulmaktadır. Bunlar, İncil’den de kısa kesitlerle desteklenen metin içerikleridir.

Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı):³⁷ Şubat 2020’de çalışmalarına başlayan Yeet, bir Protestan içerik ağıdır. Yeet, 14-39 yaş arasına hitap etmekte olup anlam, değerler ve sosyal konuları sohbet şeklinde ele almaktadır. Yeet, kendisini kilisenin bir vaaz kanalı olarak görmemektedir. Bundan ziyade Protestan gazeteciliğinin bir parçası olarak, Hıristiyan inancını sosyal ağlarda da görünür hale getirme amacı gütmektedir. Hıristiyan mesajının uygun bir dilde iletilmesini sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu noktada, dijital alanda gençler arasında inançla ilgili konuşmayı teşvik etmek istediğinden ağ, konuşma tasarımına çok fazla alan sağlamaktadır. Kilisenin ve inanç dilinin artık pek çok genç tarafından konuşulmak bir yana anlaşılmadığını belirten Yeet, dildeki değişimle artık genç nesillere geleneksel biçimlerde aktarılamayan inançların kaybolmamasını sağlamayı taahhüt etmektedir. İçeriklerin çoğu açıkça dini konularla ilgili görünmemektedir. Bu noktada da inancın farklı insanlar tarafından çok farklı dillerde, imgelerde ve işaretlerde tanınabileceğine işaret etmektedir. Bu web sayfasında Yeet tanıtılmakta ve çeşitli temalarda videolarına yer verilmektedir.

Die Evangelischen Akademien in Deutschland (Almanya Protestan akademileri):³⁸ Almanya’daki 17 Protestan akademinin birçok etkinliği çevrimiçi olarak gerçekleşmektedir. Bu akademiler genel olarak sosyo-politik konular, çevre sorunları, doğa bilimleri, tıp, sanat, medya, psikoloji, felsefe ve teoloji üzerinedir. Bu sayfada akademinin hedefleri, çalışma temaları, kurum yapılanması ve yaklaşan etkinlikleri gibi içeriklere yer verilmektedir.

Archion (Dijital Protestan kilise kütüphanesi):³⁹ Almanya Protestan Kilisesi’nin ve Protestan bölge kiliselerinin çoğunluğunun ortak projesi olup çevrimiçi kilise kütüphanesidir. Arşivler, tarihsel kaynaklar dijitalleştirilmiş olup ortak bir portal üzerinden sunulmaktadır. Portalda orijinal kaynaklara erişim mümkündür.

³⁵ Gottkontakt, “Mit Gott Kontakt aufnehmen” (Erişim 18 Eylül 2021).

³⁶ evangelisch.de, “Der Predigt-Slam bei evangelisch.de” (Erişim 9 Eylül 2021).

³⁷ Yeet, “Unsere Creator:innen”.

³⁸ Die Evangelischen Akademien in Deutschland, “Die Evangelischen Akademien” (Erişim 9 Eylül 2021).

³⁹ Archion, “Kirchenbücher Online” (Erişim 11 Eylül 2021).

Eliport (Protestan edebiyat portalı):⁴⁰ Protestan halk kütüphanelerinin çatı örgütüdür. Kütüphanede toplulukta, kreşte ve okulda literatürün okunmasını ve iletilmesini teşvik etmek için kitap ve sesli kitap tavsiyeleri ve ipuçları verilmektedir. Kitap okumak, değerlendirmek ve diğer okuyuculara tavsiye etmek, ayın incelemeleri, haftalık kitap ve medya önerileri, edebi etkinlikler için öneriler ve edebiyat tüyoları gibi içeriklere yer verilmektedir.

2.2. Sosyal Medya Platformları

Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi-Facebook, Instagram, Twitter):⁴¹ Doğrudan Kilise merkez teşkilatının kurumsal sosyal medya hesaplarıdır. 2010 yılında açılan Facebook sayfasında dini ve sosyal konularda çeşitli içeriklerde çoğunlukla metin, video ve görsel türünde paylaşımlar yapılmaktadır. Instagram sayfasında hikaye, gönderi ve igtv türünde aktif paylaşımları bulunmaktadır. Twitter hesabı da 2009'da açılmış olup haber, duyuru, açıklama, anma, kutlama vb. niteliğinde nispeten resmi formatta kullanılmaktadır.

evangelisch.de (Protestan Kilisesi-Instagram, Facebook):⁴² Almanya Protestan Derneği'nin yürüttüğü sosyal medya hesaplarıdır. Facebook ve Instagram'da günlük sabah duası, haftada bir mikro vaaz ve Pazar günleri haftalık öğretici bir ayet yayınlanmaktadır. Sayfa açıklamalarında Protestan dünya görüşü ve Protestan Kilisesi ile ilgili hizmetler sunan bir portal oldukları, Protestan bakış açısıyla güncel gazetecilik yaptıkları belirtilmektedir. Mart 2009 gibi erken bir tarihte kurulmuştur. Sayfalarında dualar, İncil'den kesitler ve güncel haberler/içerikler gibi karma türde paylaşımlar yapılmaktadır. Instagram sayfası da oldukça etkin kullanılmaktadır. Gönderi, hikaye, igtv, reels türü olmak üzere instagramın tüm seçeneklerinde aktif paylaşımları bulunmaktadır.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise-Facebook):⁴³ "Yaratıcı Kilise" bir topluluktur. Üyeleri, modern dil ve form aracılığıyla insanları İsa Mesih'e inanmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. 25 yılı aşkın bir süredir Almanya genelinde konserler, büyük etkinlikler, turlar ve atölye çalışmaları düzenleyen Almanya'nın en büyük kilise etkinlik sağlayıcısıdır. Çeşitli platformlarda hizmet sunan Yaratıcı Kilise'nin Facebook sayfasında bir kahve sohbeti formatında iki kişi söyleşi yapmaktadır. Seçtikleri konular hızlı değişim, kriz toplumu gibi güncel sosyolojik konulardır. Ayrıca ilkyardım, Hıristiyan yoga kursu gibi etkinlikler de düzenlemektedirler. Söyleşinin dışında bazı programlara konuk alınmakta, vaizler/din görevlileri gelmekte, müzik yapılmaktadır. Slogan olarak "Ayrıyız - ama yalnız değiliz!" ifadesinde takipçileri desteklemek, yalnız olmadıklarını hissettirmek çabası dikkat çekmektedir. Facebook sayfası tanıtım kısmında yazılan "Arkadaş bul - Tanrı'yla karşılaş - daha iyi yaşa" ifadeleri de bunu destekler niteliktedir.

Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı-Instagram, Facebook):⁴⁴ Bir önceki başlık olan web sitesi kısmında detaylıca bahsedilen Yeet içerik ağı Facebook ve Instagram platformlarında da bulunmaktadır. Facebook sayfası pek aktif kullanılmayıp geçmiş tarihlerde bazı etkinliklerin duyuruları paylaşılmıştır. Instagram sayfasında ise

⁴⁰ Evangelisches Literaturportal e.V., "Über Eliport" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴¹ Evangelische Kirche in Deutschland, "Social Media Angebote der EKD" (Erişim 9 Eylül 2021).

⁴² Instagram, "evangelisch.de" (Erişim 15 Eylül 2021); Facebook, "evangelisch.de" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴³ Facebook, "Creative Kirche" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴⁴ Instagram, "yeet_netzwerk" (Erişim 15 Eylül 2021); Facebook, "yeet" (Erişim 14 Eylül 2021).

Tanrı ve inanç temaları üzerine dini iletilerin yer aldığı, yazılı içerik ağırlıkta, farklı kimselerin sözlerine atıf yapılan gönderiler paylaşılmaktadır.

Corona-Gebetsgruppe (Korona dua grupları-Facebook):⁴⁵ Bir önceki başlıkta web sitesi kısmında yer verilen Korona duası web sayfasının *Corona-Gebetsgruppe* isimli Facebook dua grubudur. 544 üyeli, üye olmayanların erişimine kapalı olan dua grubunun hemen salgın sürecinde 17 Mart 2020 tarihinde kurulduğu görülmektedir.

Amen.de (Dua platformu-Twitter, Facebook):⁴⁶ Daha önce detayları paylaşılan dua platformu olan Amen.de'nin sosyal medya platformlarıdır. Facebook sayfasında "Düşündüğünden daha az yalnızsın.", ifadesi ile insanlara yalnız olmadıkları hissettirilmeye çalışılarak manevi destek sunma çabası dikkat çekmektedir. Burada amaç dua etkileşimi ile insanların birbirlerine destek olmalarını sağlamak olup hem sayfa yöneticileri hem de kullanıcılar bireysel dualarını paylaşabilmektedir. Twitter sayfasında ise iletiler eski olup sayfa aktüel kullanmamaktadır.

Twaudes, Twomplet (Dua sayfaları-Twitter):⁴⁷ Twaudes ve Twomplet isimli dua konulu iki Twitter hesabıdır. Bu dua topluluklarında insanlar sabah ve akşam saatlerinde bir araya gelmekte olup rehberli bir dua seansı sunulmakta ve insanların kendi dua istekleri için alan tanınmaktadır. Aşağıdaki gibi bazı dua ifadeleri tweetlenmektedir: "Günahlarımızı/hatalarımızı bağışla. Ve bizi ayartmaya sevk etme, bizi şerden kurtar. Çünkü güç sonsuza dek senindir. Amin."; "Cennetteki Babamız. Adın mübarek olsun. Krallığın gelsin. Gökte olduğu gibi yerde de senin istediğin olacak." Ortak sabah ve akşam dualarının yanında bu şekilde gün içerisinde çok sayıda dua tweeti de atılmaktadır. Akşam duası için olan Twomplet 2014, sabah duası için olan Twaudes ise 2015'ten itibaren aktiftir.

2.3. Dijital İletişim Platformları

Bibellese- und Bibelhörprojekt (WhatsApp İncil okuma projesi):⁴⁸ İlki 2020'de başlamış, 2021 yılında da ikinci okuma turuna başlanmış olan İncil okuma etkinliğidir. "Bir yıl boyunca İncil" fikrine dayanmakta olup 1189 bölümün tamamı bir yıl içinde bir WhatsApp grubunda okunmaktadır. Kısım kısım ama sürekli, sene boyunca İncil'le ilgilenme imkanı sunmaktadır. İlgilenenlerin mesaj göndermesi için telefon numarası paylaşılmıştır. İncil'in tamamı birlikte (toplu olarak) okunmaktadır. Günlük 3-4 bölüm, toplamda 300 farklı kişi tarafından okunmuş olmaktadır. Ayrıca günlük kısa bir duası da genelde papaz tarafından yapılmaktadır.

Brot & Liebe (Zoom ayini):⁴⁹ Zoom üzerinden yapılan bir ayin hizmetidir. Kullanıcılara yanlarında mum, ip, bir parça ekmek ve biraz şarap/meyve suyu (veya evde ne varsa) getirmeleri gerektiği belirtilmiştir. Burada doğrudan zoom erişim bağlantısı verilmiş olup daha fazla detay paylaşılmamıştır.

Onlineberatung (Mail/e-posta manevi danışmanlığı):⁵⁰ Çevrimiçi manevi danışmanlık seçeneklerinden biridir. Çevrimiçi danışmanlık sayfasına giren kimseye; "Endişeleriniz hakkında konuşmakta zorlanıyor musunuz? Yazmayı daha kolay

⁴⁵ Facebook, "Corona-Gebetsgruppe" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁴⁶ Facebook, "amen.de" (Erişim 17 Eylül 2021); Twitter, "amen.de" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁴⁷ Twitter, "#twaudes" (Erişim 16 Eylül 2021); Twitter, "#twomplet" (Erişim 16 Eylül 2021).

⁴⁸ Gemeinschaftsverband Sachsen-Anhalt e.V., "Videoclip - Bibelprojekt geht in die zweite Runde" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁴⁹ Brot & Liebe, "Start-up trifft Kirche" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁵⁰ TelefonSeelsorge, "Anmeldung Zur Onlineseelsorge" (Erişim 17 Eylül 2021).

bulabilirsiniz. Burada posta ve sohbet arasında seçim yapabilirsiniz. Yazılı iletişimde bir papaz yanınızda olacaktır.” denilmektedir. Burada sohbet veya e-posta seçeneği seçilebilmektedir. E-posta seçeneğinde kişilere tıpkı mektup yazarken olduğu gibi düşüncelerini ifade edebilecekleri belirtilmektedir. Kişi ve maruzatı, gönüllü olan bir papaza atanmaktadır. Prensip olarak e-postalara 72 saat içinde ilk yanıt verilmektedir. İletişim görevlisi ilk başta atanan gönüllü papaz olarak devam etmektedir. İletişimi sonlandırmak isteyen kimse bunu kişisel alanından silerek kolayca yapabilmektedir. Hesap altı ay boyunca kullanılmazsa otomatik olarak silinmektedir. Yeniden iletişime geçmek isteyenler tekrar kaydolduklarında talepleri için farklı bir görevliye atanmaktadır.

Onlineberatung (Sohbet/chat manevi danışmanlığı):⁵¹ Çevrimiçi manevi danışmanlık seçeneklerinden diğeridir. Görevli papaz ile eşzamanlı yazılı görüşme yapma imkânı sunmaktadır. Rahat sohbet imkânı oluşturulabilmesi açısından önceden randevu oluşturulmaktadır. Danışanların, kendilerini etkileyen hemen her türde olayı paylaşabilecekleri belirtilerek örneklendirmek için; partnerinizle ilgili sorunlar, okulda veya işte zorbalık, iş kaybı, bağımlılık, hastalık, yalnızlık, anlam krizleri, manevi sorular veya intihar vb. bazı durumlar sıralanmıştır.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise e-posta yoluyla dua hizmeti):⁵² Daha önce, farklı platformlardaki hizmetlerinden söz edilen *Yaratıcı Kilise*, gebet@creative-kirche.de adresi üzerinden “Talebinizi iletin, ekibimizle sizler ve istekleriniz için dua edelim.” ifadeleriyle insanların dua taleplerini almaktadır. *Yaratıcı Kilisenin* insanları yalnız hissettirmemek konusunda çeşitli platformlarda yürüttükleri çalışmalardan biri de bu şekilde dua taleplerini alarak onları desteklemektir.

2.4. YouTube Kanalları

Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi Kanalı):⁵³ Doğrudan Kilise merkez teşkilatının resmi YouTube kanalıdır. 2008’de açılmış olup geniş bir çeşitlilikte videolar yayınlanmaktadır.

Kirchemitkindern-digital (Çocuklarla Kilise Kanalı):⁵⁴ Almanya Protestan Kilisesi’ne bağlı çocuk ibadet derneklerinin ortak projesidir. Kanalın koronavirüs salgını sürecinde açıldığı (26 Mart 2020 tarihinde) ve halen (ayda dört kez-her Pazar günü saat 10’da) çeşitli videolar yayınladığı görülmektedir. Sayfada gerçek kişilerin çeşitli temalarda şarkı ve kukla gösterimlerinin olduğu, içinde dini iletilerin de bulunduğu videolar yayınlandığı görülmektedir.

Tatsächlich Pastor (Ashında Papaz Kanalı):⁵⁵ Komedi türünde içerikler üreten bir YouTube kanalıdır. Kanalın bu çalışmada daha önce de yer verilen genç yetişkinlere yönelik Protestan içerik ağı olan Yeet ile ortaklığı bulunmaktadır. İçerik yaklaşımı ve yayın felsefesi de Yeet paralelindedir. Bu bağlamda bir papaz ve oyuncu olan Micha; bilgisayar oyunları, komedi, oyun, kilise tarihi ve karaoke, pop kültürü ile bir arada ilgilenmektedir. 2011 yılından itibaren faal olan ve mizah ile inancın el ele gittiğini belirten kanalda dini motifler de yer almaktadır.

⁵¹ TelefonSeelsorge, “Anmeldung Zur Onlineseelsorge”.

⁵² Creative Kirche, “Wohnzimmertagesdienst der Creativen Kirche” (Erişim 14 Eylül 2021).

⁵³ YouTube, “Evangelische Kirche in Deutschland” (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁴ YouTube, “kirchemitkindern-digital” (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁵ YouTube, “tatsächlich Pastor” (Erişim 13 Eylül 2021).

Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg (Lübeck-Lauenburg Kilise Bölgesi Kanalı):⁵⁶

Lübeck-Lauenburg Kilise bölgesinden papazlar ve din görevlileri belgesel türüne yakın yayınlar hazırlamıştır. Amacın, Tanrı ile insanlar arasında bağlantı kuran bir yaşam çizgisi yaratmak olduğu belirtilmektedir. Programlarda kiliseler ziyaret edilip, bazı konular üzerine kısa vaazlar verilmektedir.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise Kanalı):⁵⁷ Daha önce farklı dijital platformlarda detayları paylaşılan *Yaratıcı Kilise*'nin YouTube kanalıdır. Her Pazar günü bu kanalda çevrimiçi olarak bir kilise ayinine katılmak mümkündür.

2.5. Akıllı Telefon Uygulamaları

Kirchen-App (Ülke geneli kiliseler uygulaması):⁵⁸ Protestan Kilisesi tarafından ülke çapındaki kiliselerin ilk kez ortak bir dijital koleksiyona kaydedildiği bir uygulamadır. Uygulamada adrese göre kiliseler aranabilmekte, açılış ve ibadet saatleri hakkında ve kilise binaları ile cemaatler hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra uygulamaya katılmış olan kiliseler gezilirken rehberin tanıtıcı bilgilendirmeleri tura eşlik etmektedir.

Die-Bibel.de App (İncil uygulaması):⁵⁹ Başlı başına İncil için hazırlanmış olan bir uygulamadır. Amaç, ister cemaatteki çalışmalar isterse bireysel İncil okumaları için olsun, Mukaddes Kitap baskılarını ve kaynaklarını dijital imkân olarak sunmaktır. Mukaddes Kitap okuma planları, revize edilmiş Luther İncil, temel İncil çevirileri bulunmaktadır. Çevrimdışı da kullanılabilmesi yanı sıra arama işlevi, işaretçileri ve not sistemi gibi işlevleri bulunmaktadır.

KonApp (İncil uygulaması):⁶⁰ İncil için hazırlanmış olan bir uygulamadır. İçinde entegre İncil metinleri bulunmakta, İncil için başlangıç okuma planları veya tematik erişim seçenekleri sunulmaktadır. Ayrıca kullanıcıların İncil'den pasajlar, kendi düşünceleri, resimleri ve videolarını kaydedip paylaşılabilceği kişisel bir günlük bölümü de bulunmaktadır.

KrisenKompass (Kriz pusulası manevi bakım uygulaması):⁶¹ Uygulama, kendisini "kriz durumları için bir tür acil durum kiti" olarak tanıtmaktadır. Olumlu düşünceleri, fotoğrafları, anıları veya şarkıları kaydetmek ve kişisel arşiv gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Buna ek olarak, kriz durumlarında yardımcı olacak materyaller, sakinleştirici teknikler hakkında ipuçları ile manevi danışmanlık ve diğer profesyonel iletişim seçenekleri için doğrudan irtibat yönlendirmeleri de bulunmaktadır.

Die App XRCS-(Exercise) (Ruh bakım uygulaması):⁶² Hannover Protestan Lutheran Bölge Kilisesi'nin hazırladığı uygulamada sadece beden değil maneviyatın da dikkat ve özen gerektirdiği belirtilmektedir. Uygulamada günlük yaşamın ortasında Tanrı'nın varlığını keşfetmeye ve manastır egzersizlerinden ilham almaya yönelik manevi alıştırmalar, dinleme ve okuma etkinlikleri bulunmaktadır. Günlük yaşam içerisinde

⁵⁶ YouTube, "Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg" (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁷ YouTube, "Creative Kirche" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁵⁸ Kirchen-App.de, "Herzlich willkommen!" (Erişim 13 Eylül 2021).

⁵⁹ Deutsche Bibelgesellschaft, "Die-Bibel.de App" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁶⁰ Deutsche Bibelgesellschaft, "KonApp" (Erişim 12 Eylül 2021).

⁶¹ TelefonSeelsorge, "Ein Notfallkoffer für die Hosentasche - on- und offline" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁶² XRCS, "XRCS - Workout für die Seele" (Erişim 14 Eylül 2021).

kişinin hem ruhen ve manen iyi hissetmesi hem de Tanrı'ya yaklaşması amaçlı kısa meditasyon, derinleşme zamanı gibi seçeneklere yer vermektedir.

Praybox.net (Dua uygulaması):⁶³ Daha önceki başlıklarda yer verilen Amen.de isimli dua platformunun akıllı telefon uygulamasıdır. 20 yaş altı gençlere yönelik olan uygulamada kullanıcılar endişelerini yazarak dua isteyebilmektedir. Uygulamada kullanıcıların dua istekleri sistem tarafından e-posta ile diğer kullanıcılara gönderilmekte, isteyen kullanıcılar dua talebi olanlara tıklayarak "İsteğin için dua ettim." anlamında sinyal gönderebilmekte veya kısa bir iyi niyet/destek iletisi yazabilmektedir. Ayrıca daha önce dua isteğini bildirenler durum güncellemesi yaparak diğerlerini bilgilendirip mutluluğunu ve şükranını paylaşabilmektedir. Örneğin: "Büyükbabam daha iyi durumda ama hala tamamen sağlıklı değil. Tüm dualar için teşekkürler! :) Magdalene"; "Merhaba, dua eden herkese teşekkürler. Anne babam şimdi daha iyi anlaşıyor ve sık sık tartışmıyorlar. Anika".

Die Kulturkirchen-App (Kültürel kiliseler uygulaması):⁶⁴ Protestan Kilisesi Kültür Ofisi'nin sunduğu bir hizmettir. Bu uygulamada birçok Protestan kilisesini gezmek, özel bir kilise odasına, içinde bir konsere veya sergiye erişmek mümkündür. Her kilise için sanat tarihi ve fotoğrafların kısa açıklamalarına da yer verilmektedir. Uygulamanın bir çeşit sanal gezi imkânı sunduğu da söylenebilir. Uygulamanın tanıtımında çekici seçeneklerin insanları kiliseye getireceğine işaret edilerek bu uygulama ile bunu sağlamayı hedefledikleri belirtilmektedir. Uygulamanın Almanya'daki kiliselerin ve kültürel hizmetlerinin dörtte birine erişim imkânı sağladığına dikkat çekilmektedir.

Cantico (Şarkı uygulaması):⁶⁵ "Herkes şarkı söyleyebilir" sloganı ile bu uygulamada eski ve yeni en popüler manevi şarkıların metinleri, notaları ve melodileri cihazlara indirilip pratik karaoke işlevi kullanılarak şarkıya kolaylıkla eşlik edilebilmektedir.

2.6. Podcastler

Glück auf und Halleluja (İyi şanslar ve selamlar):⁶⁶ Thies Friederichs ve Bernd Becker isimli iki kişi tarafından yürütülen inananlar, yarı inananlar ve inanmayanlar için podcasttir. Yürütücüler bu podcastte tutkular, teolojiler ve kilise hayatı üzerine konuşmaktadır.

#HimmelimKopf (Kafandaki cennet):⁶⁷ Buxtehude Cemaati Protestan Gençliği'nin hazırladığı bir podcasttir. Farklı insanlarla inanç, gençlik çalışmaları ve kilise hakkında konuşmaktadırlar. Spotify'den dinlenebilmektedir.

Irgendwas dazwischen (Arada bir şeyler):⁶⁸ Kuzey Ren-Vestfalya'dan iki papaz olan Vicco von Bülow ve Bernd Tiggemann, Tanrı-dünya ve elbette arada bir yerde olan her şey hakkında sohbet etmektedir. Birçok podcast mobil uygulamasında dinlenebilmektedir: Spotify, Apple Podcasts, Breaker, Overcast, Pocket Casts, RadioPublic.

⁶³ Praybox.net, "praybox.net wirkt..." (Erişim 14 Eylül 2021).

⁶⁴ Kultur in Kirchen, "Information" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁶⁵ Cantico, "Cantico - Mitsingen kann jeder" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁶⁶ Podtail, "Glück auf und Halleluja" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁶⁷ Anchor by Spotify, "#HimmelimKopf" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁶⁸ Anchor by Spotify, "Irgendwas dazwischen" (Erişim 20 Eylül 2021).

Bibel als Podcast (İncil podcasti):⁶⁹ Her Pazartesi, Çarşamba, Cuma ve Pazar yeni bir bölümle bilinmesi gereken 111 İncil metninin bir podcast olarak keşfedilmesi imkânını sunmaktadır. Dinlenebildiği platformlar; Spotify, Podigee, Deezer, Amazon Music'tir.

Tatort Bibel Evangelisch (İncil ceza davaları):⁷⁰ Podcast, İncil'deki ceza davalarını modern bir şekilde anlatmakta ve uzmanlar heyecan verici yasal ve teolojik soruları yanıtlamaktadır. Sadece bölümün sonunda hangi İncil metni olduğunu öğrenmek mümkündür.

7 Tage 1 Song (7 gün - 1 şarkı):⁷¹ İncil temalarının güncel şarkılarla birleştirildiği bir podcasttir. Güç veren, umudu büyüten, bozulan bir şeyi onaran çok şarkı olduğu bunun için şarkılara zaman ayırmak gerektiği belirtilmelidir.

Der Kinderbibelpodcast (Çocuklar için İncil podcasti):⁷² Papaz Susann Kropf ve Susanne Hallmayer İncil'den hikayeler anlatmakta ve "Dünya gerçekten yedi günde mi yaratıldı?", "Tanrı neden Adem ve Havva'yı Cennetten kovdu?" gibi çeşitli sorular sormaktadırlar. Örneğin 35 dakikalık bir podcastte Hz. Yusuf ve rüyası masal gibi anlatılmaktadır. Seslendirmeler çocuklara göre olup merak uyandırıcı bir üslup kullanılmakta, anlatımlara yer yer müzik de eşlik etmektedir. İki papazın yanı sıra seslendirmede zaman zaman çocuk kahramanlar da yer almaktadır. Kullandığı platform anchor.fm'dir.

Flüsterfragen (Fısıltı soruları):⁷³ "Sessizce sormayı tercih ettiğiniz tüm (inanç) soruları için bir podcast" şeklinde tarif edilmektedir. Elske Gödeke ve Jule Grote ile "aptal soru" yok, denilmektedir. İki iki haftada bir "fısıldamaktadır". "İncil'den ve Hıristiyan inancından da ilginç, heyecan verici ve şaşırtıcı şeyler var", ifadesiyle içeriğe ilişkin merak uyandırılmaktadır. Podcastleri birçok popüler podcast platformu ve YouTube'dan takip edilebilmektedir.

Netztheologen (Ağ ilahiyatçıları):⁷⁴ Roman ve Chris stüdyoda mikrofon başında ilahiyatçı ve teknoloji uzmanı olarak bir araya gelmektedir. Podcastlerinde dijital değişimi Hıristiyan inancı perspektifinden tartışmaktadırlar.

Frischetheke (Taze tezgah):⁷⁵ Katharina ve Rolf bu podcastte yarımın kilisesini aramaktadır. Bunu yapmak için ülke çapında yeni fikirleri olan ve bunları uygulamaya koyan insanlarla görüşmektedirler. Aynı zamanda hayatın diğer alanlarında yeni şeyler denemeye cesaret eden insanlarla da ilgilenmektedirler. *Taze tezgah*, kilisenin tazelik ifadeleri ağı olan Fresh X ağının bir parçasıdır. Fresh X, Tanrı'nın -insanların kiliseyle hiçbir ilişkisinin olmadığı yerlerde bile- zaten her yerde iş başında olduğunu varsayar. İşte bu yüzden Fresh X oyuncularını, kilisenin ve/veya inancın insanlara yabancı olduğu yerlere ve bağlamlara gidip röportajlar yaparak onlarla birlikte Tanrı'yı keşfettiklerini belirtmektedirler. Bazı konular; nasıl bir kilise, mobil kilise, ulaşılabilirlik, çözüm önerileri, öncelikler, mükemmeliyetçilik şeklindedir.

⁶⁹ Deutsche Bibelgesellschaft, "Bibel als Podcast" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁷⁰ Tatort Bibel Evangelisch, "Über diesen Podcast" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁷¹ 7 Tage 1 Song, "Aktuelle Folge" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷² Der Kinderbibelpodcast, "Was glaubst Du denn, was in der Bibel steht?" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷³ Flüsterfragen, "Episoden Archiv" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁴ Netztheologen, "Netztheologen" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁵ Frischetheke, "Was ist das hier?" (Erişim 21 Eylül 2021).

2.7. Sesli Kitaplar

Hörbücher (Görme engelliler için sesli kitaplar):⁷⁶ Görme Engelliler Protestan Manevi Bakım Çatı Derneği, internet sitesinde dini edebiyat, biyografi, kurgu dışı ve kurgu türünde sesli kitap imkânı sunmaktadır. Dernek, her yıl sesli kitaplıklarda dinleyicilere ulaştırılmak üzere DAISY formatında 80 ila 100 yeni sesli kitap ürettiğini belirtmektedir.

Audiobibel (Sesli İncil):⁷⁷ İlgilenen herkesin, İncil'i internet ortamında ücretsiz olarak dinleyebileceği bir platformdur. İncil'in tamamı, üçer dakikalık okuma ünitelerinde kaydedilmiştir. Seslendirmeyi aktris ve din öğretmeni Caroline Piazoło gerçekleştirmektedir.

2.8. Sanal Gezi

kirche-entdecken.de (Kilise keşfetme):⁷⁸ İlkokul çağındaki çocuklara yönelik bir sanal gezidir. Çocuklar, başkahraman olarak bir kuş ve diğer hayvanların yardımıyla çizgi karakterlerden oluşan ortamdaki kiliseleri sanal olarak ziyaret edebilmekte ve kilise ile inanç hakkında birçok şey keşfedebilmektedir. Gezi esnasında neye, hangi cisme dokunulursa onun hakkında daha detaylı açıklamalar dinlenebilmekte, okunabilmekte ya da kısa bilgi açıklamaları, İncil'den pasajlar veya çizgi film olarak bazı videolar açılmaktadır. Ayrıca bu gezinin dışında müzik yapma, boyama, bilmeceler, bulmacalar, Martin Luther'in maceraları gibi eğlenceli içerikler de bulunmaktadır. Aynı zamanda çocukların yaratıcılık ve medya becerileri de teşvik edilmektedir. Bu platformda bir kilise topluluğuyla hiçbir teması olmayan çocukların dahi kilise alanını deneyimleyebileceği ve aynı zamanda inançla ilgilenebileceği belirtilmektedir.

Sonuç

Hayatın birçok alanında olduğu gibi eğitim-öğretim ortamında, özellikle de örgün eğitim kapsamında, teknolojiye verilen önem giderek artmaktadır. Öğretim ortamlarında teknolojiden yararlanmanın yanı sıra geleneksel ve yeni medya araçlarının çocuk ve gençler üzerindeki etkisi üzerine de çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Ne var ki konu yaygın eğitim, özelde de yaygın din eğitimi kapsamında henüz yeterince ele alınmamıştır. Bununla birlikte ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle 2012 yılında TRT iş birliği ile "TRT Diyanet", ardından 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla de "Diyanet TV" adı ile kurulan televizyon ve çeşitli radyo kanalları aracılığıyla geleneksel medya araçlarını yaygın din eğitiminde kullanmaktadır. Bu bağlamda, bağımsız bir TV kanalının kurulması yeni bir gelişme olarak gerçekleşebilmiştir. Ancak yeni medya, buna nazaran çok daha güncel bir gündemdir. Başkanlık, Radyo ve Televizyon Daire Başkanlığı kurmuş olup yayınlarını toplumun tüm kesimlerine ulaştırmaya çalışmak; gençlik, çocuk, kadın ve aydınlar için ayrı ayrı yayınlar hazırlamak; çocuk ve gençleri kötü alışkanlık ve zararlı akımlardan korumaya yönelik yayınlara öncelik vermek gibi hedefler doğrultusunda geleneksel medya araçları üzerinden çeşitli hizmetler yürütmektedir. Gelişmeler tarihi akış içerisinde izlendiğinde gündemin yeni medyaya gelmiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu alanın altyapısını oluşturmaya yönelik çalışmalar kapsamında farklı ülke örneklerinden de ilham alınabilir. Bu anlamda, bu çalışmanın sonunda Almanya'da Protestan Kilisesi'nin bu alandaki çalışmalarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse; öncelikle Kilise, yaşadığımız dijital çağın sosyolojisini birçok yönü ile anlayabilme gayreti içinde görünmektedir. Bu doğrultuda da özellikle son 10 yıl içerisinde

⁷⁶ DeBeSS, "Hörbücher" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁷ Audiobibel, "Bibel hören" (Erişim 5 Aralık 2021).

⁷⁸ kirche-entdecken.de, "Selbstdarstellung" (Erişim 21 Eylül 2021).

hizmetlerini giderek çeşitlenen ve profesyonelleşen bir şekilde dijital platformlara da taşımıştır. Kilise, din hizmetlerinin dijital platformlara taşınmasının gerekliliğini çoğunlukla; dijitalleşmenin, hayatın bir parçası haline gelmesi, milyonlarca insanın bulunduğu dijital platformlarda kilisenin de bulunması gerektiği ve insanlara istedikleri mekânda ve anda hizmetlere katılım esnekliği sunulması açısından ele almaktadır. Ancak bunlardan daha ayrı öneme sahip olan bir husus, kilisenin geniş bir perspektifte sunduğu hizmet seçenekleri ile genel hedef kitesini genişletme çabasıdır. Nitekim bu noktada bir resmi beyanatta, insanlara cazip seçenekler sunulduğunda onları kiliselere çekmenin mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda da dijital platformların fiziki dini ortamlara engel değil ancak köprü olabileceği yaklaşımının altı çizilmiştir. Kilisenin, genel hedef kitle içerisinde özellikle de gençleri odak noktasına aldığı söylenebilir. Bu noktada gençlere klasik din dilinin yeterince hitap etmediği ve onların bu çağda dijital platformlarda sosyalleştikleri gerçeği fark edilerek kendilerine hitap eden, yeni bir dilin kullanıldığı, kendilerini rahat ve samimi hissedebilecekleri ve böylece dini de konuşabilecekleri çok çeşitli dijital platformların kurulduğu görülmüştür. Bu bağlamda web dünyasının gençlere içinde yaşadıkları dünyaya anlam verebilecekleri bir yaşam alanı sağlamasından söz edilmektedir. Bu kapsamda mizah, eğlence, komedi, bilgisayar oyunları, müzik gibi gençlerin dünyasındaki araç ve içerikler kullanılmaktadır. Netice itibarıyla kiliselerin genç kuşağı, yeni bir dil ile kullandıkları araçlar ve sosyalleştikleri dijital alanlarla kazanma çabası dikkat çekici bir öneme sahiptir.

Kilisenin, birçok din hizmetini çok sayıda dijital platforma taşıdığı görülmüştür. Çalışmada 12 kategoride ele alınan dijital din hizmetlerini bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse; ibadetlere/ayinlere katılım, vaazlar ve papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek gibi geleneksel din hizmeti olarak değerlendirilebilecek hizmetlerin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hem tüm hizmetler içerisinde en yoğun olarak sunulan hem de aynı zamanda geleneksel din hizmetleri kapsamında değerlendirilebilecek “Dua hizmetleri” ve “İncil okumaları/İncil’den kesitler” kategorilerinin en sık yer verilen din hizmetleri olduğu tespit edilmiştir. Birçok platformda, çeşitli usul ve uygulamalarla sıkça yer verilen dua hizmetlerinde insanların birbirinden dua istemesi, etkileşim kurarak birbirlerine dua ettiklerini bildirmesi, duaya konu olan durumu ile ilgili bir gelişmesi olan kişinin bunu ilgili platformda paylaşması gibi detaylar söz konusudur. Ayrıca ilgili sayfa yöneticileri tarafından veya platformun altyapısında da insanlara; uzakta veya ayrı olsalar da yalnız olmadıkları, sıkıntı ve endişelerini bu sayfada paylaşabilecekleri, insanların kendilerine dua edecekleri bildirilmektedir. Tüm bu ve benzeri vurgular, kendi dünyasında yalnızlığını yaşayan insanları destekleme çabası olup bu anlamda bir dua hizmetinin de yanı sıra bir çeşit psikolojik veya manevi destek hizmeti olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu platformların kullanıcılar için bir sosyalleşme alanı ve büyük bir birliktelik ruhu oluşturduğu, bu durumun da yeni kullanıcıları platforma katılmaya teşvik ettiği görülmüştür. Bu hizmetin özellikle küresel salgın döneminde daha da yaygınlaşmış olması muhtemeldir. İnsanlara salgın döneminin bunalımında yalnız olmadıkları hissettirmeye ve dua ile kendilerine destek sunulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu konuda bir hizmet de korona duaları şeklinde olup burada amacın korona salgını sonuna kadar dua etmek olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde “İncil okumaları/İncil’den kesitler” kategorisindeki hizmet ile de insanların dinden, kutsal metinden güç alması ve maneviyatını yükseltmesi hedefleri ön plandadır.

Kilisenin geleneksel din hizmetlerinin yanında kültür, sanat ve müzik, sohbet/söyleşi, sosyal/kültürel/aktüel içeriklerle farklı program formatlarında geniş

konu çeşitliliği ile toplumun birçok kesimine hitap eden hizmetler sunduğu görülmüştür. Bazı dijital hizmetlerin tarzı da dini açıkça ve çok görünür bir şekilde konuşmadan, dinin merkezinde değil etrafında konuşmak tarzındadır. Bu tarz programlarda asıl konu, çoğunlukla günlük hayattan sosyal meseleler üzerine seçilmekte ya da yine bazı platformların formatı gereği din açıkça konuşulmamakla birlikte aslında dinin, hayatı kuşattığı bir şekilde söyleşiyi gerçekleştiren kişiler tarafından sezdirilmektedir. Bu tarz programların bir çeşit örtük müfredatla din temasına işaret ettikleri ve dini, medyada da görünür kılmayı hedeflediği söylenebilir.

Bu çalışma Almanya Protestan Kilisesi'nin dijital din hizmetlerini betimsel bir yolla ortaya koymuştur. Farklı çalışmalarda bu hizmetler daha farklı boyutlarıyla analiz edilebilir. Ayrıca hizmet alıcıların ve kurumların görüşleri doğrultusunda bu hizmetlerin etkisi, verimi ve geliştirilmesi gereken yönleri tespit edilebilir. Bunun yanı sıra farklı ülke örnekleri, özellikle de İslam'ın yaşandığı ülkelerdeki örnek içeriklerin de analiz edilmesi literatüre katkı sunacaktır.

Ülkemiz açısından bakıldığında; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu alandaki hizmetleri üzerine müstakil temalı veya mukayeseli bir çalışma, ülkemizdeki durumu daha net bir şekilde ortaya çıkaracak ve böylece dijital din hizmetleri açısından geliştirilmesi gereken boyutlar tespit edilip üzerine çalışılabilecektir. Ancak her halükarda ülkemizde de milyonlarca insanın iç içe yaşadığı dijital araçların din alanında da etkin bir şekilde kullanılması gerektiği bakış açısından hareketle; İslam dininin inanç, ibadet ile ahlak ilke ve pratiklerine göre toplumsal ihtiyaç, sorun ve beklentilere de hitap edecek şekilde, farklı hedef kitlelere yönelik çeşitli hizmetlerin sunulması; özellikle de çocuk ve gençlerin kullandıkları vasıtalar aracılığıyla kazanılabilmesi, bunun yolu olarak da uygun dil, üslup, içerik, program tarzı ve çeşitliliği üzerine çalışılması gerekmektedir. Zira bu, içinde bulunduğumuz çağ için neredeyse bir zorunluluk olarak görünmektedir. Değilsen bile, birçok açıdan kazanım elde edilebilecek elverişli bir yoldur. Bu bağlamda Başkanlık teşkilatı içerisinde dijital din hizmetlerini koordine etmek üzere bir birimin açılması ve bu alanda paydaşlar ve alan uzmanlarının katılımı ve iş birliği ile çeşitli içeriklerin geliştirmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- #EKDigital. "Die Evangelische Kirche zur Digitalisierung". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd-digital.de/>
- 7 Tage 1 Song. "Aktuelle Folge". Erişim 21 Eylül 2021. <https://7tage1song.de/>
- Akgül, Mehmet. "Dijitalleşme ve Din". *Marife* 17/2 (2017), 191-207.
- Amen.de. "Was brennt dir auf dem Herzen?". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.amen.de/>
- Anchor by Spotify. "#HimmelimKopf". Erişim 20 Eylül 2021. <https://anchor.fm/himmelimkopf>
- Anchor by Spotify. "Irgendwas dazwischen". Erişim 20 Eylül 2021. <https://anchor.fm/irgendwasdazwischen>
- Archion. "Kirchenbücher Online". Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.archion.de/de/das-portal/>
- Audiobibel. "Bibel hören". Erişim 5 Aralık 2021. <https://www.audiobibel.net/>
- Beten-Online. "Gebet suchen". Erişim 18 Eylül 2021. <https://beten-online.de/de/>
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atebe>

- Brot & Liebe. "Start-up trifft Kirche". Erişim 17 Eylül 2021. <https://brot-liebe.net/>
- Cantico. "Cantico - Mitsingen kann jeder". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.cantico.me/>
- Coronagebet. "Du bist nicht allein!". Erişim 10 Eylül 2021. <https://coronagebet.evangelisch.de/>
- Creative Kirche. "Wohnzimmertgottesdienst der Creativen Kirche". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.creative-kirche.de/gottesdienste/wohnzimmertgottesdienst/>
- DeBeSS. "Hörbücher". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.debess.de/hilfe-und-seelsorge/barrierefreie-informationen-und-literatur/hoerbuecher/>
- Der Bundespraesident. "Interview mit dem Nachrichtenmagazin Focus". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Interviews/2018/180113-Interview-Focus.html>
- Der Kinderbibelpodcast. "Was glaubst Du denn, was in der Bibel steht?". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.kinderbibel-podcast.de/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "Bibel als Podcast". Erişim 20 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-podcast/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "Die-Bibel.de App". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-app-fuer-unterwegs/die-bibel-app/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "KonApp". Erişim 12 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-app-fuer-unterwegs/konapp/>
- Die Evangelischen Akademien in Deutschland. "Die Evangelischen Akademien". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.evangelische-akademien.de/>
- evangelisch.de. "Der Predigt-Slam bei evangelisch.de". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.evangelisch.de/serien/169114/30-04-2020/predigt-slam-bei-evangelischde>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/midi-studie-ergebnisse-kirche-digital-corona-56563.htm> <https://www.ekd.de/studie-digitaler-kirchgang-auch-nach-corona-stark-gefragt-61160.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/digitalisierungsexperte-wirbt-fuer-mehr-online-engagement-42872.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Projekte in den Landeskirchen". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/digitalisierung-landeskirchen-58114.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Social Media Angebote der EKD". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/social-media-angebote-65297.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Zwischenfazit des Frankfurter Digital-Workshops". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/zwischenfazit-des-frankfurter-digital-workshops-33616.htm>
- Evangelische Landeskirche in Württemberg. "Digitalisierung in der Landeskirche". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.elk-wue.de/leben/digitalisierung#c25193>

- Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD). *Freiheit digital - Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH, 2021.
- Evangelisches Literaturportal e.V. "Über Eliport". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.eliport.de/ueber-eliport/>
- Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern. "Digitalisierung gemeinsam gestalten". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.elkb-digital.de/digitalstrategie>
- Facebook. "amen.de". Erişim 17 Eylül 2021. <https://twitter.com/amenpunktde>
- Facebook. "Corona-Gebetsgruppe". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/groups/coronagebet/discussion/preview>
- Facebook. "Creative Kirche". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/creativekirche/>
- Facebook. "evangelisch.de". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/evangelischde/>
- Facebook. "yeet". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/yeet.netzwerk>
- Flüsterfragen. "Episoden Archiv". Erişim 21 Eylül 2021. <https://fluesterfragen.podigee.io/archive>
- Frischetheke. "Was ist das hier?". Erişim 21 Eylül 2021. <https://frischetheke-podcast.de/>
- Gemeinschaftsverband Sachsen-Anhalt e.V. "Videoclip - Bibelprojekt geht in die zweite Runde". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.gvsa.de/neuigkeiten/neuigkeiten-einzelansicht/datum/2020/11/24/videoclip-bibelprojekt-geht-in-die-zweite-runde/>
- Gottkontakt. "Innehalten im Selfie-Universum". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.gottkontakt.de/wie-beten/online-beten.html>
- Gottkontakt. "Mit Gott Kontakt aufnehmen". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.gottkontakt.de/startseite.html>
- Graf Recke Stiftung. "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?". Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.graf-recke-stiftung.de/neujahrsempfang/programm/digitale-kirche-oder-kirche-in-der-digitalen-welt/>
- Haberli, Mehmet. "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/57 (2013), 17-36.
- Instagram. "evangelisch.de". Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.instagram.com/evangelisch.de/>
- Instagram. "yeet_netzwerk". Erişim 15 Eylül 2021. https://www.instagram.com/yeet_netzwerk/
- kirche-entdecken.de. "Selbstdarstellung". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.kirche-entdecken.de/>
- Kirchen-App.de. "Herzlich willkommen!". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.kirchen-app.de/>
- Kultur in Kirchen. "Information". Erişim 18 Eylül 2021. <http://kulturkirchen.org/informationen/>

- Menekşe, Ömer. "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar". *Dijitalleşen Din*. ed. Mete Çamdereli vd. 151-173. İstanbul: Köprü Kitapları, 2015.
- Netztheologen. "Netztheologen". Erişim 21 Eylül 2021. <https://netztheologen.org/>
- OnlineKirche. "OnlineKirche". Erişim 17 Eylül 2021. <https://onlinekirche.ekmd.de/>
- OnlineKirche. "Wer sind wir?". Erişim 8 Eylül 2021. <https://onlinekirche.ekmd.de/>
- Podtail. "Glück auf und Halleluja". Erişim 20 Eylül 2021. <https://podtail.com/de/podcast/gluck-auf-und-halleluja/>
- Praybox.net. "praybox.net wirkt...". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.praybox.net/gebet.php?action=joy>
- Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-250.
- Streck, Valburga Schmiedt. "Internetseelsorge mit Jugendlichen". *Wege zum Menschen* 58 (2006), 517-532.
- Tatort Bibel Evangelisch. "Über diesen Podcast". Erişim 20 Eylül 2021. <https://podcast2c84e5.podigee.io/about>
- TelefonSeelsorge. "Anmeldung Zur Onlineseelsorge". Erişim 17 Eylül 2021. <https://online.telefonseelsorge.de/>
- TelefonSeelsorge. "Ein Notfallkoffer für die Hosentasche – on- und offline". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.telefonseelsorge.de/krisenkompass/>
- Twitter. "#twaudes". Erişim 16 Eylül 2021. <https://twitter.com/twaudes>
- Twitter. "#twomplet". Erişim 16 Eylül 2021. <https://twitter.com/twomplet>
- Twitter. "amen.de". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/amenpunktde>
- XRCS. "XRCS - Workout für die Seele". Erişim 14 Eylül 2021. <https://xrcs.de/#download>
- Yeet. "Unsere Creator:innen". Erişim 9 Eylül 2021. <https://yeet.evangelisch.de/>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- YouTube. "Creative Kirche". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/CreativeKircheWitten/featured>
- YouTube. "Evangelische Kirche in Deutschland". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/channel/UC7ukxIuY047WKS2iYWFsp8A>
- YouTube. "kirchemitkindern-digital". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/kirchemitkinderndigital/videos>
- YouTube. "Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg". Erişim 9 Eylül 2021. https://www.youtube.com/channel/UCUJgZzmRNIPT2A_uTLr8y9Q
- YouTube. "tatsächlich Pastor". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/tats%C3%A4chlichPastor/featured>